

А. О. Козловський, В. О. Крижановський *

ДАВНЬОРУСЬКЕ КЛАДОВИЩЕ НА КОПИРЕВОМУ КІНЦІ

Наводяться результати археологічних досліджень давньоруського кладовища на території Копирева кінця у місті Києві, де було знайдено велику кількість поховань кінця X—XIII ст.

К л ю ч о в і с л о в а: Київська Русь, стародавній Київ, Копирів кінець, кладовище, поховання.

Дослідження одного з районів стародавнього Києва — Копиревого кінця, періодично велися починаючи з 1870-х рр. такими відомими дослідниками, як П. О. Ложкарьов, М. К. Каргер, П. П. Толочко (Толочко 1985, с. 8—9), Ю. С. Асеев, В. М. Зоценко, М. А. Сагайдак, Я. Є. Боровський, І. І. Мовчан, А. О. Козловський, М. М. Ієвлев та ін. Археологічними розкопками останніх чотирьох десятиліть були встановлені ймовірні кордони Копиревого кінця (Толочко 1972, с. 142), досліджено ряд оборонних укріплень; окремі укріплені двори; комплекси житлових, виробничих і господарчих будівель, а також чотири церкви та ряд могильників X — першої половини XIII ст. Це свідчить про те, що Копирів кінець свого часу був важливим торгово-ремісничим посадом, який, паралельно з Подолом, відігравав значну роль у житті міста.

За останні роки дослідження Копиревого кінця по вул. Кудрявській, 24-А і Артема, 12, серед численних археологічних об'єктів було виявлено значну кількість різночасових поховань.

Найбільшу кількість поховань було виявлено у 1989 і 2016—2018 рр. по вул. Кудрявській, 24-А. Проаналізувавши стратиграфію, харак-

тер і спосіб розташування поховань та супроводжуючий інвентар з'ясувалося, що вони датуються X — першою половиною XIII ст. Аналіз особливостей поховань дозволив виділити два періоди його існування (рис. 1): у X ст. тут розміщувався могильник із трупопокладеннями, інколи із супроводжуючим інвентарем, який зникає з появою на цьому місці в XI — на початку XII ст. виробничих та житлових об'єктів, а в XII — першій половині XIII ст. тут знову з'являється могильник з похованнями по християнському обряду (Козловський, Крижановський, Козловська 2018, с. 139).

Під час розкопок 1989 р. на вищезазначеній ділянці розкопу було знайдено та досліджено 33 давньоруських поховання (табл. 1). Плями поховань погано фіксувалися і від навколишньої материкової глини вони ледве відрізнялися сірим кольором заповненням. Виняток становили кілька поховань (імовірно, XII—XIII ст.), впушених вже у культурний давньоруський шар XI—XII ст.

Серед поховань слід відзначити три — 1, 2 і 28, у яких було знайдено супроводжуючий інвентар.

Поховання 1 виявлене на глибині 1,2 м від денної поверхні¹ в шарі гумусованого суглинку. Воно було орієнтоване за віссю захід—схід. Положення кістяка витягнуте, положення рук через погану збереженість кісток прослідкувати не вдалось. У похованні були знайдені два мініатюрних позолочених гудзика грибоподібної форми (рис. 2: 1—2). Один з них знаходився в районі стегон, інший — в районі грудей. У заповненні поховальної ями знайдене вінце XI ст. Скоріш за все, поховання може датуватися XII—XIII ст. Судячи з супроводжуючого інвентарю, дане поховання могло належати жінці.

* КОЗЛОВСЬКИЙ Аркадій Олександрович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Відділу археології Києва Інституту археології НАН України, ORCID 0000-0002-0698-4333, kozlovskiy_arkadii@iananu.org.ua

КРИЖАНОВСЬКИЙ В'ячеслав Олегович — молодший науковий співробітник Відділу археології Києва Інституту археології НАН України, ORCID 0000-0002-8999-7446, kryzhanivskiy@iananu.org.ua

¹ Глибини поховань 1989 р. вказані від нульової відмітки, що знаходилася на рівні бетонної плити біля входу в металообробну майстерню технікуму (Мовчан, Писаренко, Пеняк 1989, с. 3).

Таблиця 1. Поховання на вул. Кудрявській, 24-А (1989 р.)

Table 1. Burials at Kudriavska st., 24-A (1989)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	+	гл. 1,2	–	Зх.	–		♀(?), до- росле	2 позолоче- них гудзика	ХІІ–ХІІІ	
2	–		–	Зх.	–		♂(?), до- росле	бронзовий гудзик	ХІІ–ХІІІ	
3	+	гл. 2	–	Пд.-Зх.	–		дитяче (?)		Х–ХІ	
4	–	гл. 2,1	+ , 1,87 × 0,50	Пд.-Зх.	±		доросле		Х–ХІ	
5	+	я2,3 × 1,7, гл. 2,21	+ , 2,15 × 0,55	Пд.-Зх.	±		доросле		Х–ХІ	
6	+	гл. 2,22	+ , 1,94	Пд.-Зх.	–		доросле		Х–ХІ	
7	+	2,54 × 1,20, гл. 2,21	+ , 2,10 × 0,75	Пд.-Зх.	±		♂(?), до- росле		Х–ХІ	
8	+	гл. 2,7	–	Пд.-Зх.	±		доросле		Х–ХІ	
9	+	1,5 × 0,5	–	Зх.	–		дитяче (?)		Х–ХІ	
10	+	гл. 2,26	+ , 1,50 × 0,54	Пн.-Зх.	–		дитяче (?)		Х–ХІ	
11	±	≈2,0 × 0,6	–	Пд.-Зх.	±		(дорос- ле)		Х–ХІ	
12	±		–	Пд.-Зх.	–		доросле		Х–ХІ	
13	+	2,26 × 1,00	–	Зх.	–		доросле		Х–ХІ	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
14	+	1,74 × 0,80	–	Пд.-Зх.	±		дитяче (?)		X–XI	
15	+	гл. 2,4	±	Зх.	+		доросле		XII–XIII	під черепом фрагмент плінфи товщ. 5 см
16	±	0,90 × 0,44, гл. 2,17	–	Пд.-Зх.	±		доросле		X–XI	
17	±		–	Пд.-Зх.	–		доросле		X–XI	
18	+	гл. 1,43	–	Пд.-Зх.	+		♀(?)		X–XI	
19	±	гл. 1,71	–	Пд.-Зх.	–		доросле		X–XI	
20	+	гл. 2,83	–	Пд.-Зх.	–		доросле		X–XI	
21	–		–	Пд.-Зх.	–		доросле		X–XI	
22	–	гл. 0,60	–	Зх.	–	порушене	♀(?)		X–XI	
23	–	гл. 0,60	–	Зх.	–	порушене	♀(?)		X–XI	
24	–	гл. 0,90	–		–		доросле		X–XI	
26	–		–		–		доросле		X–XI	
27	–	2,00 × ?	–	Пд.-Зх.	–		доросле		X–XI	
28	–	гл. 1,4	–	Зх.	–		доросле	золоті нитки	XII–XIII	
29	–	гл. 2,02	–	Зх.	–		доросле		X–XI	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
30	+	1,8 × ?, гл. 2,50	—	Зх.	±		доросле		X—XI	
31	—		—	Сх.	—		доросле		X—XI	
32	±	1,5 × ?, гл. 2,63	—	Зх.	—		доросле		X—XI	
33	±		—		—					зруйноване

Примітка. Тут і далі у табл. 2: 1 — номер поховання; 2 — поховання в ямі (+) / контури ями відсутні (—); 3 — розміри, глибина ями (м); 4 — наявність (+) / відсутність (—) решток домовини, розміри (м); 5 — орієнтація поховання; 6 — ступінь збереженості (+ гарна, ± середня, — погана); 7 — положення кістяка; 8 — стать, вік; 9 — супроводжуючий інвентар; 10 — датування (ст.); 11 — інше.

Поховання 2 знаходилося поряд з похованням 1, орієнтоване за віссю захід—схід. В районі лівого плеча був знайдений бронзовий гудзик у вигляді горошини з прямокутною петелькою (рис. 2: 3). Вірогідно, поховання належало чоловіку. Датується так само, як і поховання 1.

Поховання 28 знаходилося на глибині 1,4 м, орієнтоване головою на захід. Оскільки кістяк був погано збережений, розміри і положення рук прослідкувати не вдалося. В районі лівого плеча були зібрані парчеві золоті нитки. У заповненні могильної ями були виявлені та зібрані фрагменти вінець XI ст. Можливо, поховання відносилось до XII ст. Воно знаходилося на тому ж рівні, що й поховання 1 і 2, котрі датуються гудзиками і перекривали господарчу яму, верхні прошарки якої містили у собі кераміку XII ст.

У перевідкладеному культурному шарі розкопу були виявлені вістря стріли та половина кінського вудила, котрі відносились до зруйнованого язичницького поховання кінця X ст.

При зачистці давньоруського шару, у темному гумусованому шарі, в якому траплялися фрагменти кераміки XI ст., на глибині 2,4 м знайдено череп небіжчика з поховання 15. Небіжчик лежав на спині. Права рука витягнута вздовж тулуба, ліва кисть лежала на паху. Орієнтація кістяка: захід—схід. Під головою небіжчика був фрагмент плінфи 5,0 см завтовшки. Біля небіжчика знайдені ковані цвяхи від домовини. Довжина кістяка 1,7 м. Узголів'я домовини врізалось у якусь більш пізню яму з великою кількістю вугілля та кераміки XI ст.

Отже, в цілому, поховання належать до різних періодів. Верхні з них: 1, 2, 15, 28, могли відноситися до XII—XIII ст. Враховуючи те,

що господарча яма, яка знаходилася під похованнями 1 та 2 і мала у своєму заповненні, в основному, матеріал XI ст. (у верхній частині — XII ст.), перерізала поховання 11, останнє та ті поховання, що знаходяться з ним на одному рівні можуть бути віднесені до часу приблизно кінця X — першої половини XI ст. (Мовчан, Писаренко, Пеняк 1989, с. 26—32).

У 2016—2018 рр. археологічні дослідження, розпочаті у 1989 р. на вищезазначеній земельній ділянці були продовжені (Козловський, Крижановський 2018, с. 67). Під час нинішніх розкопок зафіксовано та досліджено ще 98 давньоруських поховань (табл. 2), що значно доповнили результати попереднього дослідження кладовища.

У похованнях 4, 53, 55-А, 65, 75, 83 і 90 було знайдено супроводжуючий інвентар.

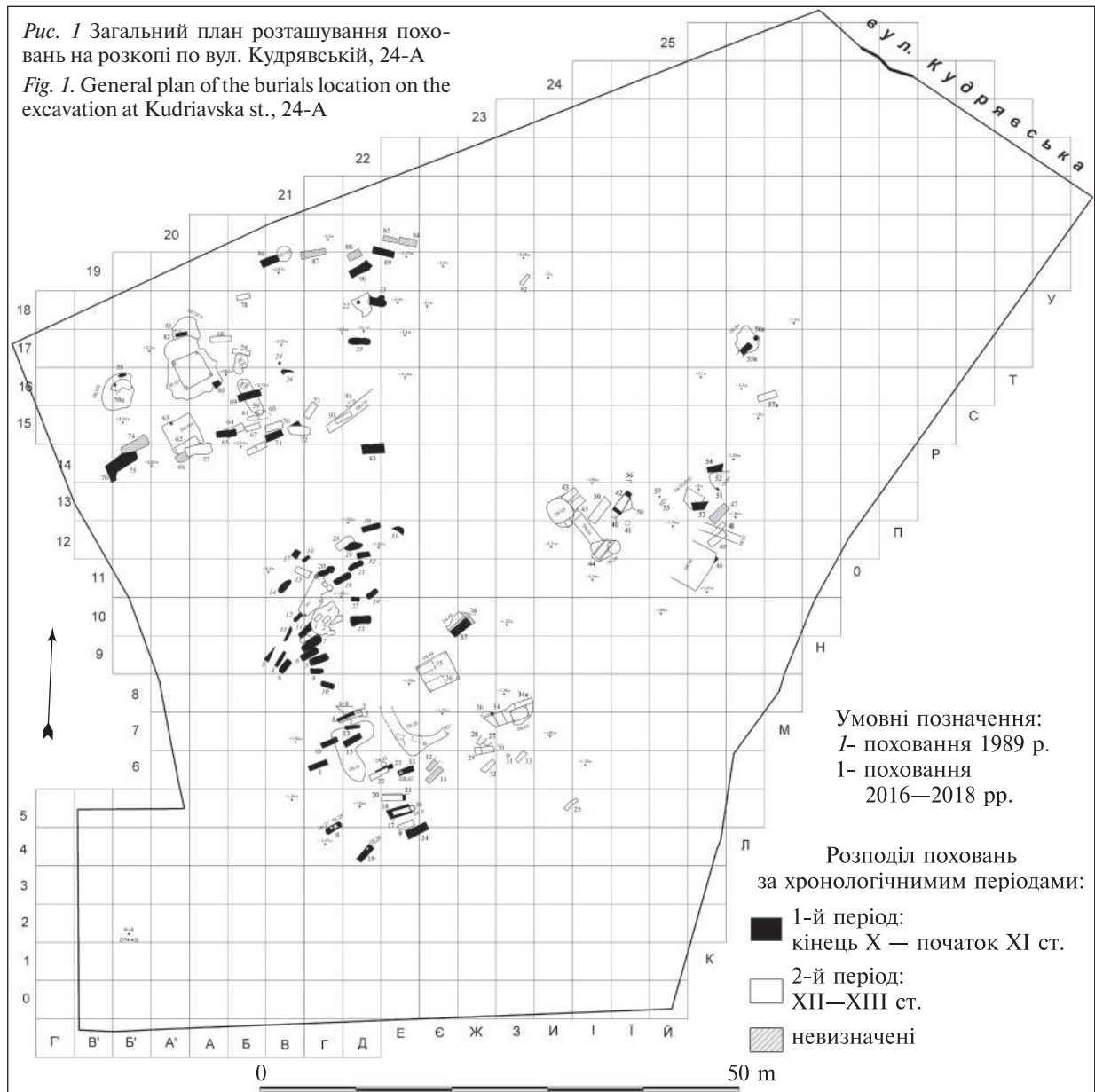
Поховання 4 знаходилося на найнижчому ярусі, під рештками кістяків, знайдених на верхніх ярусах (поховання 2—3, 5). Розміри могильної ями склали: 1,91 × 0,55 м, глибина — 2,37 м². Вдалося зафіксувати нечіткі контури домовини. На дні могильної ями знаходився кістяк дівчинки-підлітка (?), орієнтований головою на захід, дуже погано збереженості, череп, повернуто обличчям на південь. Окрім черепа, від кістяка залишилися: фрагмент плечової кістки лівої руки (?), частина ребер і фрагменти кісток обох ніг.

У районі шиї знайдено залишки намиста, що складалося з чотирьох круглих намистин з отворами для нитки, зроблених зі скляної пасти та гранованої пірофілітової намистини

² Глибини поховань 2016—2018 рр. вказані від рівня сучасної денної поверхні (R₀) (позначка: 174,43 за Балтійською системою висот).

Рис. 1 Загальний план розташування поховань на розкопі по вул. Кудрявській, 24-А

Fig. 1. General plan of the burials location on the excavation at Kudriavska st., 24-A

прямокутної форми, також з отвором. В районі черепа знайдено фрагментовану бронзову сережку (рис. 3: 1) (Козловський, Крижановський 2018, с. 64—66). Прикраса відноситься до сережок т. зв. «волинського» типу «С», що являють собою кільце зі складною зіставною підвіскою,

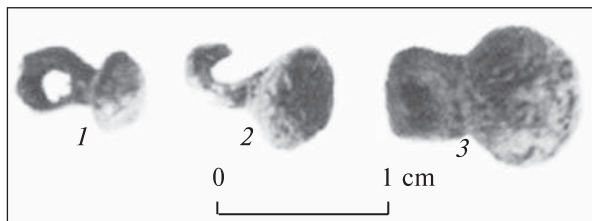

Рис. 2 Речі з поховань 1 і 2 (розкопки 1989 р.)

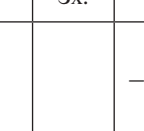

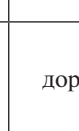
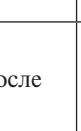

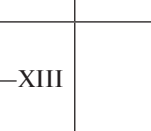
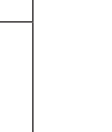
Fig. 2. Inventory from the burials no. 1 and no. 2 (excavation 1989)

нанизаною на штир. Багато копій, наслідування і підробок прикрас цього типу виконувалися у техніці лиття. Із усіх «волинських» сережок тип «С» має найбільший ареал поширення, що охоплює територію Карпат, Подністров'я, Волинь, Подніпров'я, Трансільванії, Угорщини, Польщі і країн колишньої Югославії і датуються, переважно, X—XI ст. (Рябцева 2005, с. 100).

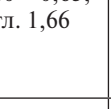

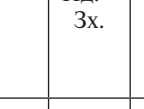
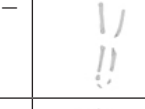
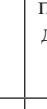
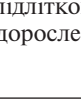
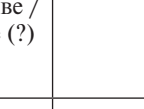
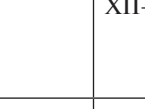
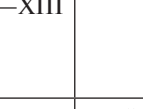
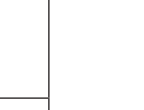
Поховання 53 знаходилося у південному куті розкопу 2, могильна яма орієнтована за віссю захід—схід. Зверху дане поховання перекривалося об'єктом 52 (59). Розміри ями $\approx 1,8 \times 0,8$ м, глибина 2,36 м (знаходилась на 0,1 м нижче материкового дна об'єкта 52 (59)). Вдалося зафіксувати чіткий контур від домовини. На дні ями знаходився кістяк дорослої (?) жінки, орієнтований головою на захід, поганої

Таблиця 2. Поховання на вул. Кудрявській, 24-А (2016—2018 рр.)

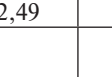

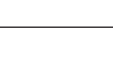

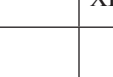
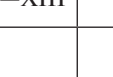

Table 2. Burials at Kudriavska st., 24-A (2016—2018)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	+	2,06 × 0,55, гл. 2,35	+	Пд.— Зх.	—		доросле		кін. X	
2	+	гл. 1,99	—	Пд.— Зх.	—		доросле		XII—XIII	поховання 2—5: багатоа- русне
3	+	гл. 2,12	±, 1,63 × 0,57	Пд.— Зх.	—		доросле		XII—XIII	—II—
4	+	гл. 2,37	±, 1,91 × 0,55	Пд.— Зх.	+		♀, підліткове (?)	4 скляні на- мистини, пірофілітова намистина, об- ламане брон- зове скроневе кільце	кін. X	—II—
5	+	гл. 2,21	±, 0,87 × 0,35	Пд.— Зх.	±		дитяче (?)		XII—XIII	—II—
6	—	гл. 1,63	—		—		доросле		XII—XIII	
7	—	гл. 1,63	—		—		доросле		XII—XIII	
8	±	2,06 × 0,55, гл. 2,35	—	Зх.	—		доросле		кін. X	
9	—	гл. 1,67	±, 1,70 × 0,45	Зх.	—		доросле		XII—XIII	
10	+	1,96 × 0,64, гл. 2,36	+	Пд.— Зх.	±		підліткове (?)		кін. X	
11	+	1,82 × 0,54, гл. 2,36	—			кістяк відсутній			кін. X	заготов- ка
12	+	1,30 × 0,55, гл. 2,10	+	Пд.— Зх.	—		дитяче (?)			
13	±	≈1,57 × 0,40, гл. 2,69	+	Зх.	—		підліткове (?)		кін. X	

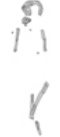

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
14	+	2,05 × 0,60, гл. 2,15	–	Пд.– Зх.	–		підліткове (?)			
15	+	2,10 × 0,65, гл. 2,83	±	Пд.– Зх.	–		підліткове (?)		кін. X	
16	+	2,28 × 0,52, гл. 2,83	+	Пд.– Зх.	+		доросле		XII–XIII	
17	±	≈2,45 × 0,42, гл. 2,16	–	Пд.– Зх.		порушене			кін. X	
18	±	≈2,45 × 0,50, гл. 2,14	±	Пд.– Зх.	–				кін. X	зруйно- ване/ зміщене
19	+	2,10 × 0,68, гл. 2,05	+	Пд.– Зх.	–		підліткове (?)		кін. X	мідний окисл/ сліди барв- ника на кістках
20	+	2,46 × 0,75, гл. 2,06	+	Зх.	+		доросле		XII–XIII	
21	±	≈2,46 × 0,60, гл. 2,03	–	Зх.	–	порушене			кін. X	
22	+	2,10 × 0,57, гл. 2,10	+	Пд.– Зх.	+		підліткове (?)		XII–XIII	
23	±	≈1,9 × 0,4, гл. 2,05	–	Пд.– Зх.	–				кін. X	зруйно- ване/ зміщене
24	+	2,37 × 0,92, гл. 2,05	+	Пд.– Зх.	+		доросле		кін. X	мідний окисл/ сліди барв- ника на кістках
25	±	1,9 × 0,6, гл. 1,39	–	Пд.– Зх.	–		дитяче (?)		XII–XIII	

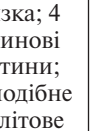

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
26	–	гл. 1,61	–		–		дитяче (?)		XII–XIII	
27	–	гл. 1,61	–	Зх.	–				XII–XIII	
28	–	гл. 1,58	–		–				XII–XIII	
29–30	–	гл. 1,73–1,77	–	Зх.	–		доросле		XII–XIII	
31	–	гл. 1,40	–		–				XII–XIII	зруйноване
32	±	1,70 × 0,65, гл. 1,55	–	Пд.–Зх.	–		доросле		XII–XIII	
33	±	1,80 × 0,63, гл. 1,66	±	Пд.–Зх.	–		♀, підліткове / доросле (?)		XII–XIII	
34	–	гл. 1,51	–		–				кін. X	зруйноване
34a	+	2,25 × 0,85, гл. 2,41	+	Пд.–Зх.	–		доросле		XII–XIII	
35	±	2,1 × 0,7, гл. 2,45	–	Пд.–Зх.	+		доросле		XII–XIII	фізична травма (?)
36	±	1,9 × 0,6, гл. 2,45	–	Пд.–Зх.	+		доросле		XII–XIII	фізична травма (?)
37	+	2,25 × 0,89, гл. 3	+	Пд.–Зх.	–		доросле		кін. X	
38	–	гл. ≈2,40	–			порушене				
39	±	≈2,1 × 1,1, гл. 2,27	±	Пд.–Зх.			♀, підліткове / доросле (?)		XII–XIII	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
40	–	гл. 2,18	–		–	зігліле			XII–XIII	
41	–	гл. 2,18	–		–	зігліле			XII–XIII	
42	±	≈2,1 × 1,1, гл. 2,18	+	Пд.– Зх.	+				XII–XIII	
43	±	2,26 × 1,10, гл. 2,64	–	Пд.– Зх.	+		дитяче		XII–XIII	
44	+	2,44 × 1,05, гл. 2,43	±	Пд.– Зх.	+		доросле		XII–XIII	
45	+	2,12 × 0,88, гл. 2,43	–	Пд.– Зх.	+		доросле		XII–XIII	
46	–	гл. 1,82	–			зруйно- ване			кін. X	
47	±	2,25 × 0,95, гл. 2,50	–	Пд.– Зх.	–					
48	+	2,10 × 0,45, гл. 2,49	–			кістяк відсутній			XII–XIII	заготов- ка
49	+	2,0 × 0,7, гл. 2,52	+	Пд.– Зх.	–		доросле		XII–XIII	
50	+	2,55 × 1,00, гл. 3,08	+	Пд.– Зх.	+		доросле		кін. X	
51	–	гл. 2,38	–		–	порушене			кін. X	
52	+	0,75 × 0,39, гл. 2,32	–	Зх.	–		дитяче		XII–XIII	
53	±	≈1,8 × 0,8, гл. 2,36	–	Зх.	–		♀, доросле	5 срібних скро- невих кілець, залізна пряж- ка (?)	кін. X	
54	±	2,35 × 0,90, гл. 2,05	±	Зх.	–		доросле		кін. X	
55	±	гл. 2,15	–			зігліле			XII–XIII	
55a	±	гл. 2	±, 1,30 × 0,65	Пд.– Зх.	±		♀, підліткове (?)	бронзове скро- нове кільце	кін. X	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
56	–		–			зігліле			XII–XIII	
56a	–		–			зігліле			кін. X	
57	–		–			зруйно- ване			кін. X	
57a	+	2,5 × 1,2, гл. 2,48	+	Пд.– Зх.	+		доросле		XII–XIII	
58	–	гл. 2,87	–		+				кін. X	поруше- не
58a	–	гл. 3,59	–		–				кін. X	зруйно- ване
59	–	гл. 2,78– 2,82	±, ≈1,60	Пд.– Зх.	–		доросле		XII–XIII	
60	+	2,20 × 0,85, гл. 2,81– 2,85	–	Пн.– Зх.	±		доросле		XII–XIII	
61	+	1,05 × 0,42, гл. 2,75– 2,79	–	Пд.– Зх.	–		дитяче		XII–XIII	
62	±	≈2,25 × 1,05, гл. 2,92	±	Пд.– Зх.	+		доросле		XII–XIII	
63	–		–			зруйно- ване	дитяче (?)		кін. X	
64	±	≈1,95 × 0,82, гл. 2,58	–	Пд.– Зх.	–		підліткове (?)		XII–XIII	
65	+	1,85 × 0,55, гл. 3,06	+	Зх.	–			бронзове скро- нове кільце	кін. X	
66	–	гл. 2,81	±	Пд.– Зх.	+		доросле			
67	+	1,40 × 0,53, гл. 2,77	+	Пд.– Зх.	–		дитяче		XII–XIII	
68	+	2,1 × 0,6, гл. 3,12	+	Зх.	–		підліткове (?)		XII–XIII	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
69	+	2,17 × 0,64, гл. 3,35	+	Пд.– Зх.	+		доросле		кін. X	
70	+	1,70 × 0,65, гл. 3,02	+	Пд.– Зх.	–		дитяче/ підліткове (?)		XII–XIII	
71	+	1,83 × 0,75, гл. 3,21	–			кістяк відсутній			кін. X	заготов- ка
72	+	2,35 × 0,73, гл. 2,98	+	Зх.	–		♀, підліткове/ доросле (?)		XII–XIII	
73	+	1,70 × 0,68, гл. 3,12	–			кістяк відсутній			XII–XIII	заготов- ка
74	+	2,45 × 0,75, гл. 2,65	±	Пд.– Зх.	±		доросле			рештки одягу/ савану (?)
75	+	2,2 × 0,7, гл. 2,7	+	Пд.– Зх.	+		доросле	бурштиновий хрестик	кін. X	
76	±	гл. 2,50	–		–		доросле (?)		кін. X	
77	+	2,7 × 1,0, гл. 3,28	+	Пд.– Зх.	±		доросле		XII–XIII	
78	+	1,35 × 0,50, гл. 3,17	–			кістяк відсутній			XII–XIII	заготов- ка
79	+	1,40 × 0,53, гл. 2,92	+	Пд.– Зх.	–		дитяче		XII–XIII	
80	–		–		–		дитяче (?)		кін. X	зруйно- ване
81	–		–			зігліле	дитяче (?)		XII–XIII	зруйно- ване
82	±	0,90 × 0,45, гл. 3,22	–	Пд.– Зх.	±		доросле		кін. X	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
83	±	≈2,3 × 1,0, гл. ≈3	—			зруйно- ване	♀, дорос- ле (?)	фрагмент залізного ножа; 2 бронзові персні; 2 брон- зових гудзика— бубонця; 2 бронзо- вих гудзика; половин- ка бронзово- го гудзика; 50 скляних нами- стин, бісерин і пронизок; 2 пірофілітові намистини; срібний дир- гем; біконічне пірофілітове прясло	кін. X	
84	+	1,88 × 0,70, гл. 3,08	—			порожнє				похо- валь- на яма з розкопу 1989 р.
85	+	1,5 × 0,6, гл. 3,21	—	Пн.— Зх.	—		дитяче			
86	+	2,15 × 0,70, гл. 3,19	—			кістяк відсутній			кін. X	заготов- ка
87	+	2,55 × 0,78, гл. 3,37	—			кістяк відсутній				заготов- ка
88	+	1,45 × 0,80, гл. 3,32	—			кістяк відсутній				заготов- ка
89	+	2,30 × 0,73, гл. 3,57	+	Пн.— Зх.	—				кін. X	
90	+	2,40 × 0,87, гл. 3,12	+	Пд.— Зх.	—		♀, підліткове (?)	2 скляні на- мистини і 1 пронизка; 4 бурштинові намистини; кільцеподібне пірофілітове прясло	кін. X	
91	—		—			зітліле	дитяче (?)		XII—XIII	зруйно- ване
92	+	1,23 × 0,43, гл. 2,80	—	Пд.— Зх.	—		дитяче		XII—XIII	
93	+	2,05 × 0,53, гл. 3,55	—	Пд.— Зх.	—		доросле		XII—XIII	

Див. примітку у табл. 1.

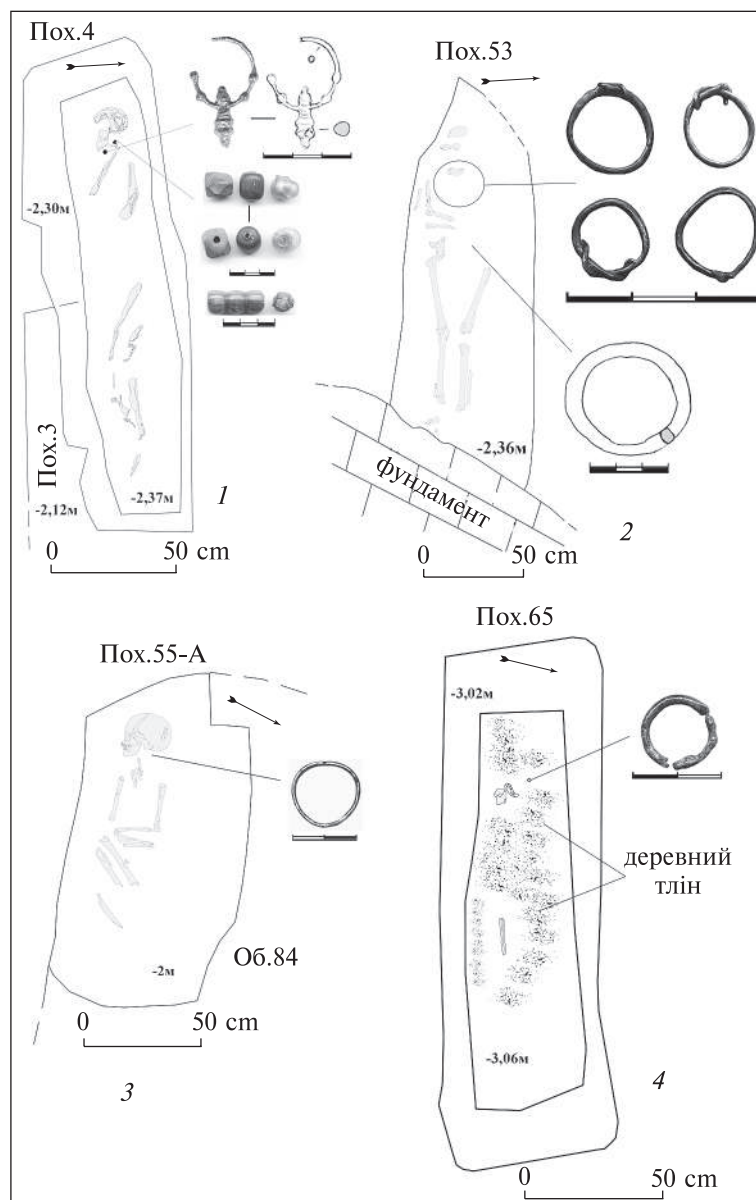

Рис. 3 Поховання 4, 53, 55-А і 65

Fig. 3. Burials nos. 4, 53, 55-A and 65

збереженості. Від кістяка залишився шматок черепної коробки, кілька хребців, фрагмент ключиці; кістки правої руки, зігнутої у лікті, покладені на таз, якого майже немає; та кістки ніг: права — з фрагментом стопи.

У районі зітлілого черепа, шийних хребців і фрагмента ключиці знайдено п'ять скроневих кілець, скручених з тонкого срібного дроту. Усі кільця мали замкнені зав'язані кінці. В районі тазу було знайдено кругле залізне кільце, схоже на пряжку (рис. 3: 2).

Поховання 55-А знаходилося у центральній частині розкопу 2, могильна яма, контур якої був ледь помітний, орієнтована за лінією південний захід—північний схід. Зверху це поховання перекривалося об'єктом 84. Роз-

міри домовини, чіткий контур якої вдалося зафіксувати, складала $1,30 \times 0,65$ м, глибина 2,0 м. На дні знаходився кістяк дівчини-підлітка (?), орієнтований головою на захід (з відхиленням на південь), непоганої збереженості, череп повернуто лицем на південь. Кістки обох рук зігнуті під прямим кутом, ліктьові кістки складені паралельно одна одній в районі живота, кістки ніг повернуті на південь і трохи зігнуті в колінах.

В районі черепа, під нижньою щелепою знайдено бронзове скроневе кільце (рис. 3: 3) (Козловський, Крижановський 2019, с. 70).

Поховання 65 знаходилося у центральній частині розкопу 3, могильна яма орієнтована за віссю захід—схід. Розміри ями складала $1,85 \times$

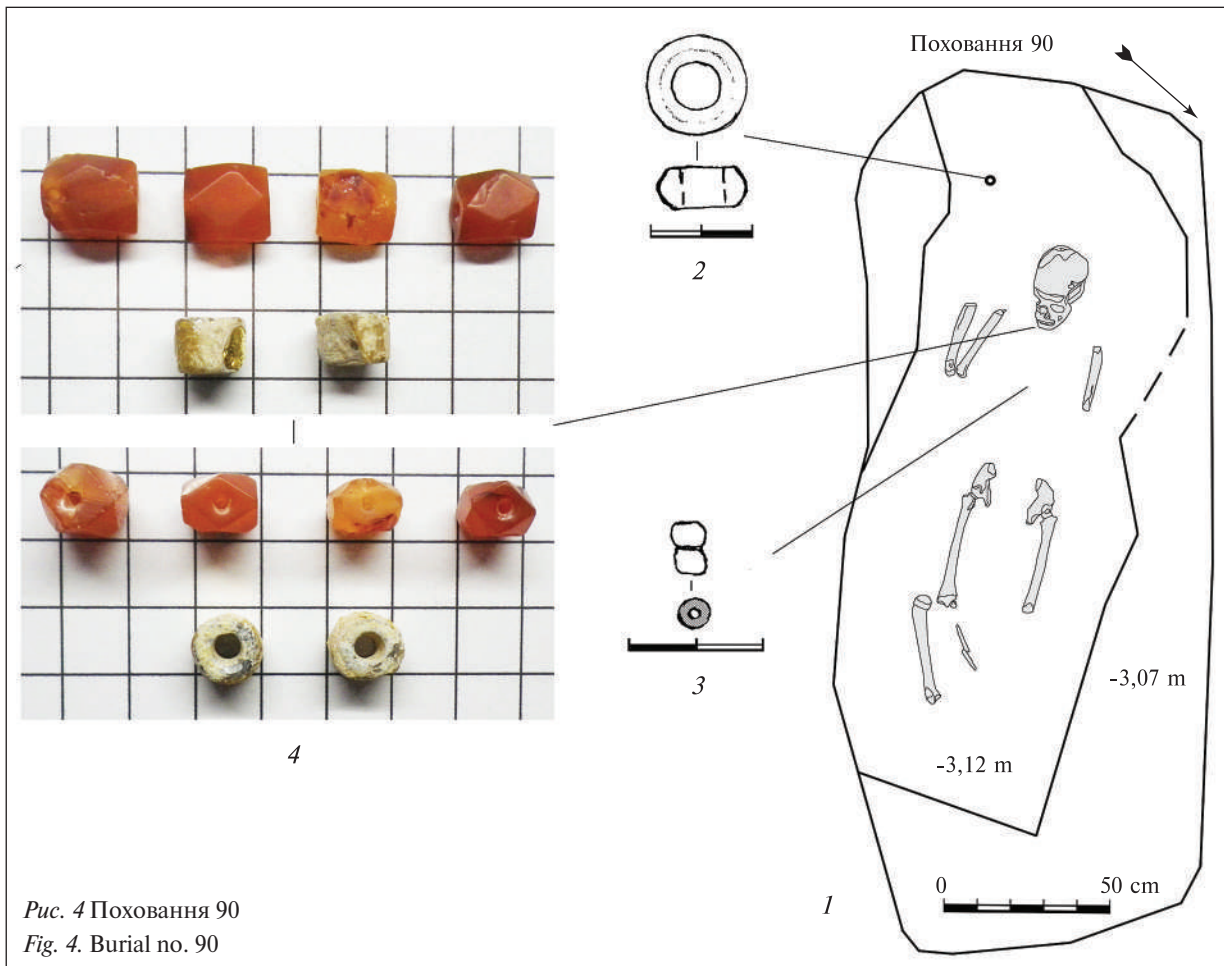

Рис. 4 Поховання 90
Fig. 4. Burial no. 90

0,55 м, глибина 3,06 м. Збереглися чіткі контури домовини, дно якої збереглося у вигляді шару деревного тліну товщиною до 0,03 м, під яким йшов прошарок щільного затьоку. На дні знаходилися рештки кістяка, орієнтованого головою на захід, дуже поганої збереженості: від нього залишилося тільки кілька черепних кісток, фрагмент щелепи, шийний хребець та фрагмент стегнової кістки правої ноги.

В районі черепа було знайдене дротяне скроневе кільце з бронзи (рис. 3: 4).

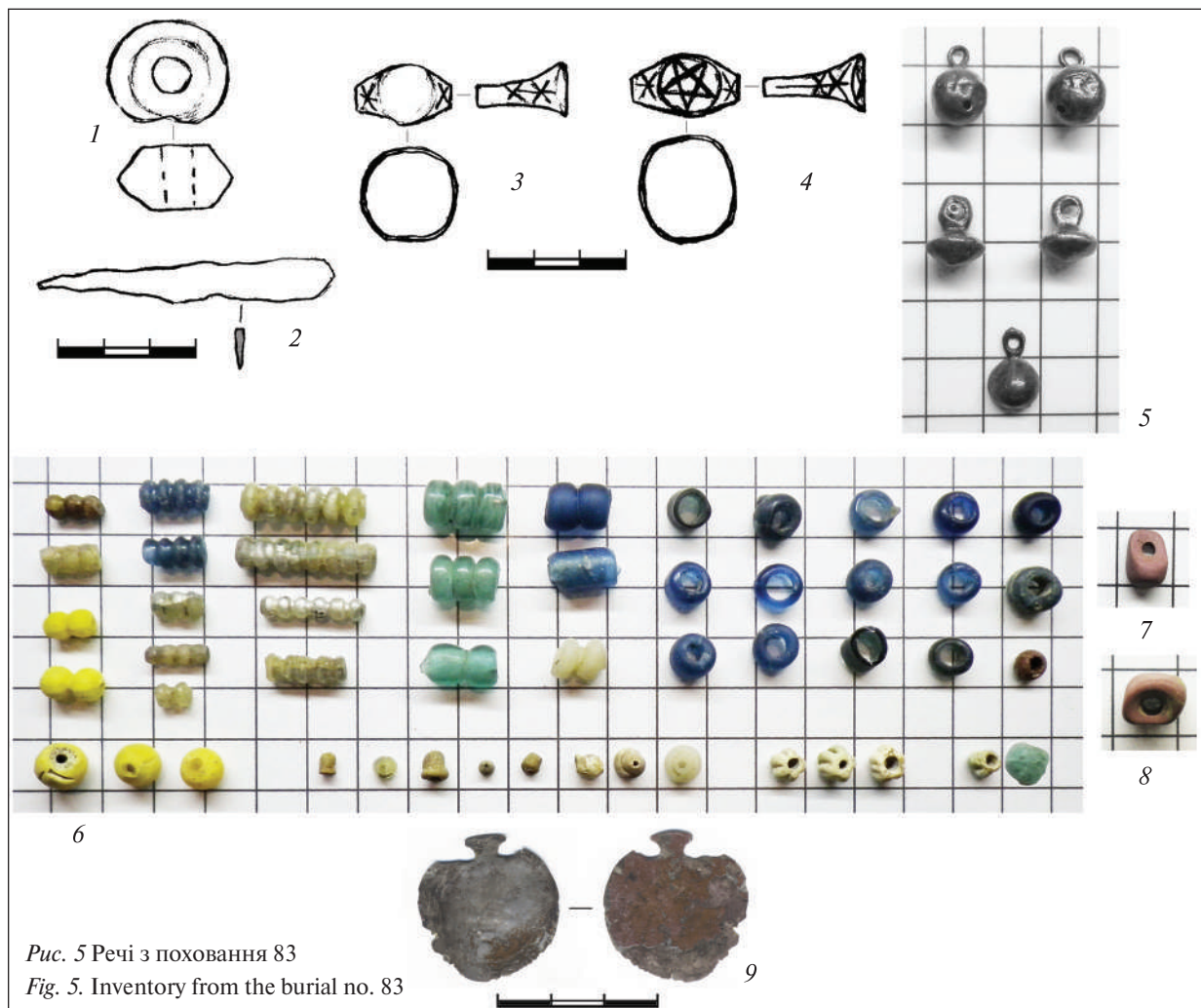
Поховання 90 знаходилося у східній частині розкопу 3, могильна яма орієнтована за віссю захід—схід, з незначним відхиленням на південь. Розміри ями склали 2,40 × 0,87 м, глибина 3,12 м. На дні збереглися чіткі контури зміщеної по відношенню до ями домовини. Кістяк дівчини (підлітка) (?) довжиною 1,4 м, орієнтований головою на захід, поганої збереженості: череп трохи похилений на лівий бік. Окрім черепа частково збереглися кістки рук: права зігнута у лікті під гострим кутом, кисть знаходилась в районі ключиці; від лівої руки лишилася тільки плечова кістка. Також, частково збереглися тазові кістки та кістки ніг.

Відсутня гомілка правої ноги та обидві стопи (рис. 4: 1).

На дні могильної ями, справа від черепа було виявлено кільцеподібне пірофілітове прясельце діаметром 2,0 см і товщиною 0,9 см, діаметр отвору 1,0 см (рис. 4: 2). У районі грудної клітини знайдено пронизку з темно-синього непрозорого скла діаметром 0,6 см (рис. 4: 3).

Під нижньою щелепою, в районі шиї небіжчика було знайдено чотири бурштинові грановані намистини — дванадцятигранники витягнутої форми. Дві з них мали розміри: 1,20 × 1,05 × 0,80 см, а дві трохи поменше — 1,15 × 0,95 × 0,75 см, діаметр отворів даних намистин складав 0,2 см. Поряд знайдено ще дві циліндричні скляні намистини з прошарком золотої фольги між шарами сильно патинованого скла. Їхній діаметр складав 1,0 см, діаметр отворів 0,5 см, а висота 0,8 см (рис. 4: 4).

Поховання 83 знаходилося у південній частині розкопу 3. У даному похованні прослідковувався нечіткий контур від могильної ями розмірами ≈ 2,3 × 1,0 м, близько 3,0 м за-

вглибшки. Верхня частина поховання була перерізана пізнім перекопом (рис. 1). Від кістяка на дні ями збереглося лише кілька ребер, фрагменти верхніх і нижніх кінцівок (?). Та, попри це, можна припустити, що дане поховання — жіноче, оскільки у заповненні могильної ями поруч з кістками було виявлено досить цікавий супроводжуючий інвентар.

Тут знайдено біконічне пірофілітове прясло діаметром 2,6 см і товщиною 1,2 см, діаметр отвору 0,8 см (рис. 5: 1); фрагмент залізного ножа довжиною 6,5 см (рис. 5: 2); два бронзових персня діаметрами 1,8 і 2,1 см (рис. 5: 3—4). В обох перснів по обидва боки від щитків чітко фіксується врізний орнамент у вигляді двох з'єднаних між собою схематичних зірочок, а на щитку в одного — врізна п'ятикутна зірка (рис. 5: 4). Також, було знайдено чотири цілих бронзових гудзика, з яких: два кулястих пустотілих з петельками, діаметром 0,9 см, які мали по два маленьких отвори кожен, два литих ромбовидних з петельками, шириною 0,9 см, а також одна половинка від сферично-

го пустотілого бронзового гудзика з петелькою (рис. 5: 5).

Окрім цього, у заповненні поховання 83 було виявлено намистини, фрагменти намистин, бісер і пронизки різних типів, частина з яких з прошарками золотої фольги, діаметрами 0,3—0,9 см, загальною кількістю 50 екз. Намистини і бісер здебільшого мали круглу і циліндричну, рідше — конусоподібну, бочкоподібну та фігурну форми. Всі вони зроблені зі скла і скляної пасти жовтого, зеленого, мутно-білого, білого, темно-синього, синього, сірого, світло-коричневого, коричневого та темно-коричневого кольорів (рис. 5: 6). Також, знайдено дві грановані пірофілітові намистини розмірами 0,9 × 0,8 × 0,7 см, діаметр отвору 0,3 см і 1,0 × 0,7 × 0,7 см, діаметр отвору 0,25 см (рис. 5: 7—8).

Поряд виявлено монету — диргем Волзької Булгарії часів правління Аміна ібн ал-Хасана (970-ті рр.), викарбуваний зі срібла. Монета мала два облямані отвори для продівання нитки (?) (рис. 5: 9).

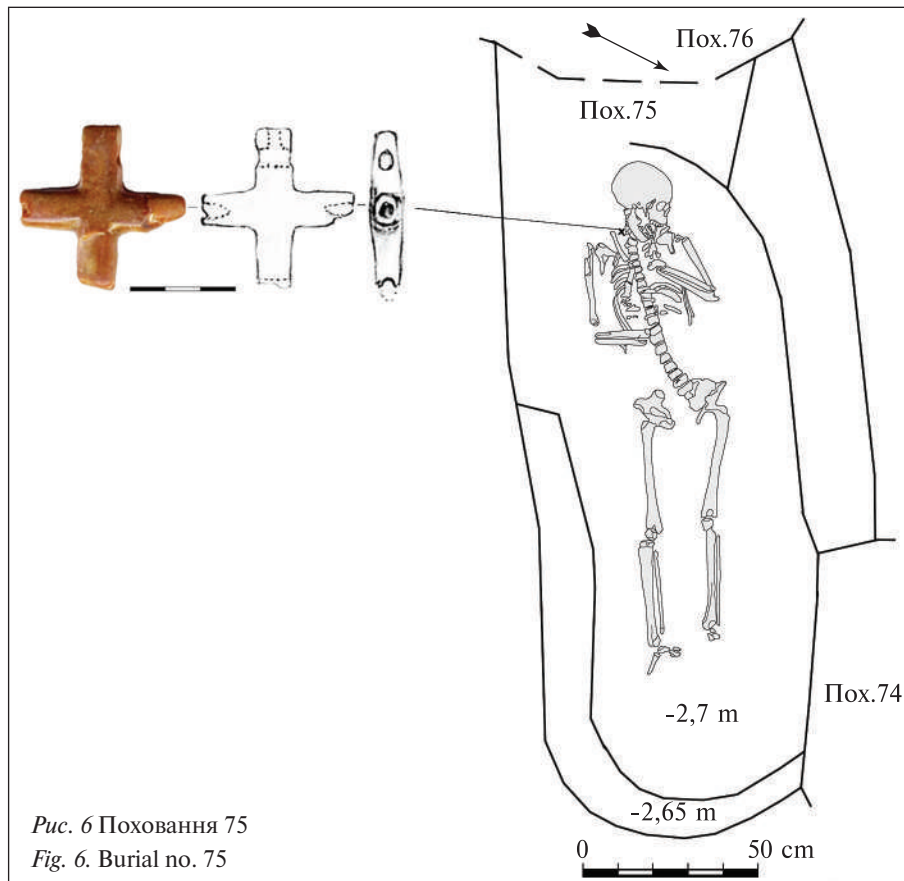

Рис. 6 Поховання 75
Fig. 6. Burial no. 75

Скоріш за все, знайдені намистини, бісер, пронизки і монета входили до складу єдиного намиста.

Поховання 75 знаходилося у західній частині розкопу 3, могильна яма орієнтована за віссю захід—схід, з невеликим відхиленням на південь. Розміри ями склали $2,2 \times 0,7$ м, глибина 2,7 м. Вдалося зафіксувати чіткі контури могильної ями та домовини. На дні ями знаходився кістяк дорослої людини, орієнтований головою на захід, гарної збереженості: череп повернуто лицем на північ; кістки правої руки лежали на тазі, а лівої — зігнуті у лікті, лежали на грудях.

У районі шиї знайдено бурштиновий хрестик, розмірами $3,0 \times 3,0$ см, з наскрізним отвором під нитку. У всіх чотирьох торцях променів хрестика розташовані глухі отвори глибиною до 0,5 см. Можливо, цей хрестик кілька разів переробляли, а отвори у торцях зроблені для вставок камінців чи скла (?) (рис. 6) (Козловський, Крижановський 2019, с. 70).

Досить цікавими виявилися два поховання 19 і 24, на кістках яких фіксувалися сліди зеленого барвника, можливо від одягу та взуття, а також поховання 74 з рештками матерії від одягу (?).

Поховання 19 знаходилося у західній частині розкопу 1, могильна яма орієнтована за лі-

нією південний захід—північний схід. Розміри ями склали $2,10 \times 0,68$ м, глибина 2,05 м. Вдалося зафіксувати чіткі контури домовини. У поховання зверху, не доходячи до кістяка, була впущена стовпова яма. На дні могильної ями знаходився кістяк підлітка (?), орієнтований головою на південний захід, дуже поганої збереженості (кістки розсипалися у процесі розчистки): череп повернуто лицем на південний схід; кістки правої руки витягнуті вздовж тулуба, а лівої — трохи зігнуті у лікті, кисть (не збереглася) знаходилася в районі тазу. Більша частина ребер, хребці спинного відділу хребта, більша частина тазу і стопи обох ніг були відсутні.

Від голови до поясу кістки небіжчика були вкриті зеленим нальотом (залишки від окислів міді або сліди барвника) що, можливо, залишився від одягу (рис. 7: 1).

Поховання 24 знаходилося у центральній частині розкопу 1, могильна яма орієнтована за віссю захід—схід, з відхиленням на південь. Розміри ями склали: $2,37 \times 0,92$ м, глибина — 2,05 м. Зафіксовано чіткий контур від домовини та смуга деревного тліну від неї. На дні могильної ями знаходився кістяк дорослої людини (?), орієнтований головою на південний захід, гарної збереженості, череп лицем повер-

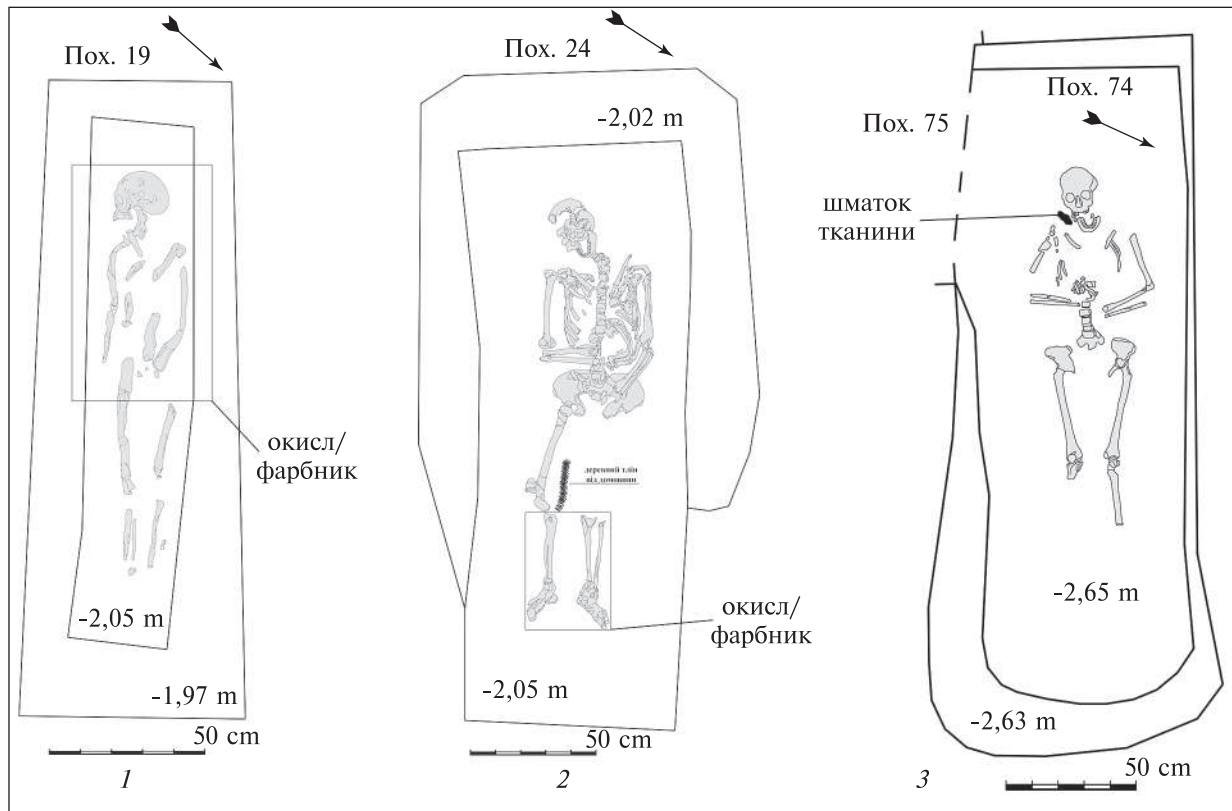

Рис. 7 Поховання 19, 24 і 74

Fig. 7. Burials nos. 19, 24, and 74

нутий на схід. Кістки правої руки зігнуті у лікті під прямим кутом, кисть знаходилась на животі, а лівої — під тупим кутом, кисть покладена на таз. Відсутня стегнова кістка лівої ноги.

Гомілкові кістки обох ніг та обидві стопи небіжчика були вкриті зеленим нальотом (залишки від окислів міді або сліди барвника) що, ймовірно, залишився від зітлого взуття (?) (рис. 7: 2) (Козловський, Крижановський 2018, с. 66).

Поховання 74 знаходилося у західній частині розкопу 3, могильна яма орієнтована за віссю захід—схід, з невеликим відхиленням на південь. Розміри ями склали 2,45 × 0,75 м, глибина 2,65 м. На дні ями знаходився кістяк дорослої людини непоганої збереженості, орієнтований головою на захід, з невеликим відхиленням на південь: череп повернуто лицем догори; кістки обох рук були зігнуті під прямим кутом, кисті (збереглися частково) складені на животі. Відсутня частина ребер, хребців, гомілкова кістка правої ноги та обидві стопи.

З правої сторони біля щелепи було виявлено невеликий шматок тканини досить непоганої збереженості. Можливо, це рештки одягу чи своєрідного савану, в який після смерті загорнули померлого (рис. 7: 3).

Таким чином, проаналізувавши поховання, виявлені під час досліджень 2016—2018 рр., ми дійшли певних висновків. По-перше, усі досліджені поховання можна розділити на два хронологічних періоди, під час яких на даній території функціонував досить значний за своїми розмірами давньоруський могильник (рис. 1).

До першого періоду, що датується кінцем X ст., за супроводжуючим інвентарем, стратиграфією і своїм положенням щодо інших археологічних об'єктів, відноситься 37 поховань — 1, 4, 8, 10—11, 13, 15, 17—19, 21, 23—24, 34, 37, 46, 50—51, 53—54, 55-А, 56-А, 57—58, 58-А, 63, 65, 69, 71, 75, 76, 80, 82—83, 86, 89—90. Ці поховання, в основному, були впушені в материк, подекуди на значну глибину відносно рівня сучасної денної поверхні. Глибина залягання поховань першого періоду коливалася у межах 1,65—3,59 м.

До другого періоду, що датується другою половиною XII—XIII ст., за стратиграфією і своїм положенням щодо інших археологічних об'єктів, відноситься 51 поховання — 2—3, 5—7, 9, 16, 20, 22, 25—33, 34-А, 35—36, 39—45, 48—49, 52, 55—56, 57-А, 59—62, 64, 67—68, 70, 72—73, 77—79, 81, 91—93. Ці поховання розміщувались на межі між перевідкладеними куль-

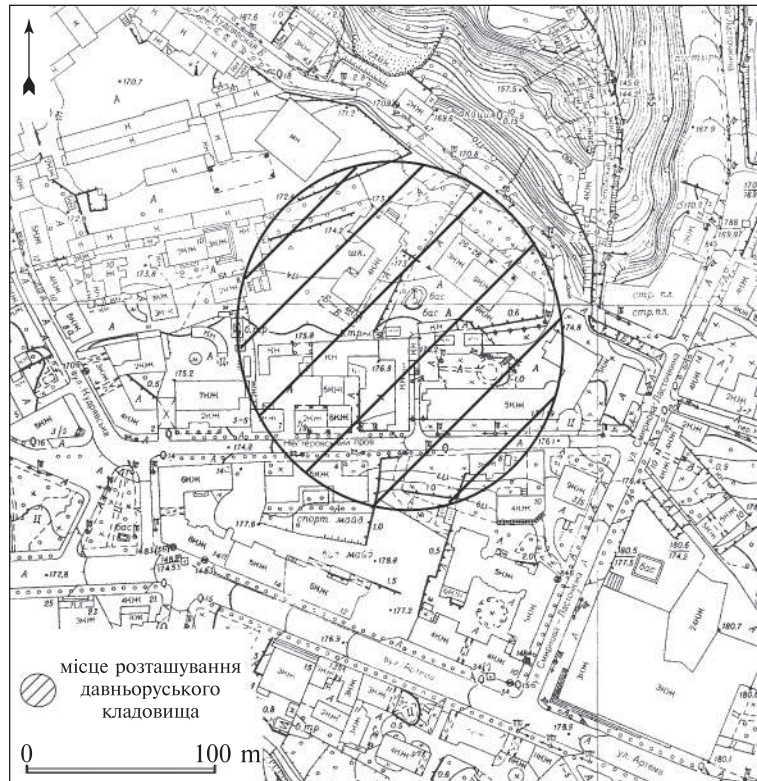

Рис. 8 Місце розташування давньоруського кладовища на Копиревому кінці

Fig. 8. The location of the ancient Rus cemetery at the Kopyrev kinets

турними шарами і материком, частина з них лише трохи заглиблювалася в материк, а інша частина була впущена у заповнення археологічних об'єктів чи поховань першого періоду. Глибина залягання поховань другого періоду коливалася у межах 1,39—3,55 м.

Можливо, поховання другого хронологічного періоду пов'язані з функціонування церкви XII—XIII ст., яка знаходилася за 30 м на південь і була досліджена у 1967 р. Київською археологічною експедицією по пров. Несторівському, 9 (Толочко 1967). Цілком ймовірно, що відновлення поховань на кладовищі після занепаду житлово-ремісничого кварталу пов'язане з розширенням церковного погосту.

Дату деяких поховань — 12, 14, 38, 47, 66, 74, 84, 85, 87—88, складно визначити, адже за своєю стратиграфією і положенням вони могли належати як до першого, так і до другого хронологічних періодів. Можна лише припустити, що сім з них (12, 14, 38, 74, 85, 87—88) належали до першого періоду, а три (47, 66, 84) — до другого.

Аналіз порядку розміщення поховань на ділянці дослідження показав наявність певного порядку в розташуванні: виділяється від шести

до восьми рядів, розміщених за віссю північ—південь, з відхиленням на захід (рис. 1).

По-друге, всі без винятку небіжчики, знайдені під час розкопок, поховані за християнським обрядом трупопокладення: могильні ями мали прямокутну форму, майже всі були витягнуті за віссю захід—схід (більша частина з невеликим відхиленням на південь), а небіжчики в них лежали головою на захід. Загальне положення кістяків (витягнуті, іноді з трохи зігнутими в колінах кістками ніг; іноді повернуті на бік), положення черепа (переважно — повернуто на той чи інший бік; у невеликій кількості — лицем догори) та кісток рук (іноді витягнуті вздовж тулуба або зігнуті у ліктях, кисті складені (обидві разом чи порізно) на животі, тазі, грудній клітині, рідше — в районі плечей і ключиць) характерні для традиційних поз небіжчиків, похованих на православному кладовищі. Залишки (сліди тліну й відбитки) від дерев'яної домовини простежувалися лише в частині поховань, а в іншій частині на її наявність вказували залізні цвяхи, які були знайдені на дні переважної більшості могильних ям. Більша частина кістяків мала дуже погану збереженість, яка виражалася у тому, що виявлені під час розчистки кістки повністю або частково

зітліли, а ті, що залишилися були дуже крихкими. Та все ж невелика частина поховань, кістки яких розташовувалися на значній глибині від рівня сучасної денної поверхні (переважно, першого періоду функціонування кладовища), збереглися досить добре. Багато тут і дитячих та підліткових поховань. Серед частини поховань є такі, які розташовані зверху, або частково перерізали одне одного (поховання у кількості ярусів), або були перерізані археологічними об'єктами чи впушені в них. Також було знайдено невелику кількість порожніх поховальних ям які, можливо, були вириті заздалегідь та не використані за призначенням.

Також, ймовірно продовження кладовища у південному напрямку було зафіксоване під час розкопок укріпленої садиби на вул. Артема (нині Січових Стрільців), 12 у 2003—2005 рр. у вигляді трьох поховань другої половини Х ст.

В одному з поховань було виявлено супроводжуючий інвентар: біля черепа лежала невелика скляна плоско-овальна намистина світло-блакитного кольору. Неповдалік від намистини лежало невелике скроневе кільце з тонкого дроту. Кільце золоте, один кінець загострений, другий — обрубаний. Діаметр кільця 1,2 см, діаметр дроту 0,1 см. Виходячи з положення черепа і відсутності інших кісток, можна припустити, що дане жіноче поховання було пограбоване (Мовчан, Козловський, Ієвлев 2005, с. 36—37). Судячи з відстані між цими похованнями, можливо, вони мали курганні насипи.

Отже, під час археологічних досліджень Копиревого кінця у м. Києві було виявлено давньоруське кладовище значних розмірів. За результатами розкопок на вул. Кудрявській, 24-А, де виявлено найбільшу кількість поховань, було встановлено, що це кладовище функціонувало протягом двох хронологічних періодів, між якими в XI ст. тут було зведено декілька великих садиб з комплексом споруд житлово-господарчого і виробничого призначення. Проаналізувавши розташування могильних ям та їхній вміст було визначено, що

кладовище мало від шести до восьми рядів поховань, витягнутих з півночі на південь. Враховуючи три поховання, знайдені на вул. Січових Стрільців, 12, можна визначити його місце розташування та загальну площу.

Таким чином, давньоруське кладовище на Копиревому кінці знаходилося між сучасними вул. Кудрявською (на півночі) і вул. Січових Стрільців (на півдні) та між продовженням вул. Кудрявської (на заході) і Вознесенським узвозом (на сході) (рис. 8). Загальні розміри складали близько 180 м (з півночі на південь) — 160 м (із заходу на схід), або $\approx 2,88$ га.

- Козловський, А. О., Крижановський В.О. 2018 Давньоруське кладовище на Копиревому кінці в м. Києві. В: Болтрик, Ю. В. (ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2016*. Київ: ІА НАНУ, с. 64-67.
- Козловський, А. О., Крижановський, В. О. 2018 Дослідження давньоруського поселення по вул. Кудрявській, 24-А в м. Києві. В: Болтрик, Ю. В. (ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2016*. Київ: ІА НАНУ, с. 67-71.
- Козловський, А. О., Крижановський, В. О., Козловська, Н. А. 2018 Виробничі будівлі спеціального призначення з поселення XI ст. на Копиревому кінці. *Археологія*, 4, с. 138-153.
- Козловський, А. О., Крижановський, В. О. 2019 Дослідження давньоруського кладовища по вул. Кудрявській, 24-А. В: Болтрик, Ю. В. (ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2017*. Київ: ІА НАНУ, с. 69-70.
- Мовчан, И. И., Писаренко, Ю. Г., Пеняк, П. С. 1989. *Отчёт о раскопках Киево-околоного отряда Киевской постоянно действующей экспедиции в 1989 г.* Научный архив ИА НАНУ, 1989/28 а.
- Мовчан, І. І., Козловський, А. О., Ієвлев, М. М. 2005. *Звіт про археологічні дослідження, здійснені Старокіївською експедицією ІА НАНУ у м. Києві по вул. Артема, 12 в 2003-2005 рр.* Науковий архів ІА НАНУ, 2003-2005/222.
- Рябцева, С. С. 2005. *Древнерусский ювелирный убор*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-История».
- Толочко, П. П. 1967. *Отчёт о раскопках нового памятника архитектуры Древнего Киева*. Научный архив ИА НАНУ, 1967/1.
- Толочко, П. П. 1972. *Исторична топографія стародавнього Києва*. Київ: Наукова Думка.
- Толочко, П. П. 1985 О социально-топографической структуре древнего Киева и других древнерусских городов. *Археологические исследования Киева 1978—1983 гг.* Киев: Наукова Думка, с. 5-18.

Надійшла 15.11.2019

А. А. Козловский¹, В. О. Крыжановский²

¹ Кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела археологии Киева Института археологии НАН Украины, ORCID 0000-0002-0698-4333, kozlovskiy_arkadii@iananu.org.ua

² Младший научный сотрудник отдела археологии Киева Института археологии НАН Украины, ORCID 0000-0002-8999-7446, kryzhanivskiy@iananu.org.ua

ДРЕВНЕРУССКОЕ КЛАДБИЩЕ НА КОПЫРЕВОМ КОНЦЕ

Статья посвящена археологическим исследованиям древнерусского кладбища на Копыревом конце в г. Киеве, которое функционировало со второй половины X по первую половину XIII вв. За последние годы его исследования, по ул. Кудрявской, 24-А и Артёма, 12, среди многочисленных археологических объектов было обнаружено значительное количество разновременных захоронений.

Наибольшее количество захоронений было обнаружено в 1989 и 2016—2018 гг. по ул. Кудрявской, 24-А. Также установлено, что данное кладбище функционировало несколько хронологических периодов. Со второй половины X в. здесь находился могильник с труположениями, иногда с сопровождающим инвентарем, который исчезает с появлением на этом месте в XI — начале XII в. производственных и жилых объектов, а в XII первой половине XIII в. здесь снова появляется могильник с захоронениями по христианскому обряду. Возможно, захоронения второго хронологического периода связанные с функционированием церкви XII—XIII вв., которая находилась неподалеку. Вполне вероятно, что восстановление захоронений на кладбище после упадка жилищно-ремесленного квартала связано с расширением церковного погоста.

За время раскопок этого кладбища с 1989 по 2018 гг. было исследовано 134 погребения, 11 из которых имели сопровождающий инвентарь. Могильные ямы имели прямоугольную форму, почти все были вытянуты по оси запад—восток (большая часть с небольшим отклонением на юг), а покойники в них лежали головой на запад. Общее положение скелетов, положение черепа и кистей рук характерны для традиционных поз покойников, похороненных на православном кладбище. Также, во время исследований было найдено небольшое количество пустых погребальных ям, которые, возможно, были вырыты заранее и не использованные по назначению. Что касается найденных по ул. Артёма, 12 трёх захоронений то, судя по расстоянию между ними, возможно, они имели курганные насыпи.

Проанализировав расположение могильных ям и их содержимое, было определено, что кладбище имело от шести до восьми рядов погребений, а его общая площадь составляла примерно 2,88 га.

К л ю ч е в ы е с л о в а: Киевская Русь, древний Киев, Копырев конец, кладбище, погребения.

Arkadii A Kozlovskiy¹, Viacheslav O. Kryzhanovskiy²

¹ Ph.D., Senior Research Fellow of Kyiv Archaeology Department of the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID 0000-0002-0698-4333, kozlovskiy_arkadii@iananu.org.ua

² Junior Researcher of Kyiv Archaeology Department of the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID 0000-0002-8999-7446, kryzhanivskiy@iananu.org.ua

ANCIENT RUS CEMETERY AT THE KOPYREV KINETS

The article is devoted to archaeological research of the ancient Rus cemetery at the Kopyrev kinets in Kyiv, which functioned from the second half of X to the first half of XIII centuries. In recent years, during its research, at Kudriavska, 24-A and Artema, 12 streets, among numerous archaeological objects, a significant number of burials of different chronological periods were discovered. The largest number of burials was discovered in 1989 and 2016—2018 at Kudriavska st., 24-A. It was also established that this cemetery functioned during several chronological periods. From the second half of X c. there was a burial ground with inhumations, sometimes with accompanying equipment, which disappears with the appearance at this place in the XI — beginning of XII c. of industrial and residential facilities, and in XII — the first half of XIII c. here again appears a burial ground with burials according to the Christian rite. Perhaps the burial of the second chronological period is associated with the functioning of the XII—XIII c. church, which was nearby. It is likely that the restoration of graves at the cemetery after the decline of the housing and crafts district is associated with the expansion of the churchyard.

During the excavation of the cemetery from 1989 to 2018, 134 burials were investigated, 11 of which had accompanying inventory. The grave pits had a rectangular shape, almost all were elongated along the west-east axis (most with a slight deviation to the south), and the deceased in them laid with the heads to the west. The general position of the skeletons, the position of the skull and hands were typical for the traditional postures of the dead buried at the orthodox cemetery. Also, during the research, a small number of empty burial pits were found, which may have been dug in advance and not used for their intended purpose. As for those found at Artema st., 12, three burials, judging by the distance between them, perhaps had burial mounds.

After analyzing the location of the grave pits and their contents, it was determined that the cemetery had from six to eight rows of burials, and its total area was approximately 2.88 ha.

К е у в о р д с: Kievan Rus, ancient Kyiv, Kopyrev kinets, cemetery, burials.

References

- Kozlovskiy, A. O., Kryzhanovskiy, V. O. 2018 Davnoruske kladovyshche na Kopyrivomu kintsi v m. Kyievi. V: Boltryk Yu. V. (red.). *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2016*. Kyiv: IA NANU, pp. 64-67.
- Kozlovskiy, A. O., Kryzhanovskiy, V. O. 2018 Doslidzhennia davnoruskoho poselennia po vul. Kudriavskii, 24-A v m. Kyievi. V: Boltryk Yu. V. (red.). *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2016*. Kyiv: IA NANU, pp. 67-71.
- Kozlovskiy, A. O., Kryzhanovskiy, V. O., Kozlovska, N. A. 2018 Vyrobnychi budivli spetsialnogo pryznachennia z poselennia XI st. na Koperevomu kintsi. *Aheologia*, 4, pp. 138-153.
- Kozlovskiy, A. O., Kryzhanovskiy, V. O. 2019 Doslidzhennia davnoruskoho kladovyshcha po vul. Kudriavskii, 24-A. V: Boltryk Yu. V. (red.). *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2017*. Kyiv: IA NANU, pp. 69-70.
- Movchan, I. I., Pisarenko, Iu. G., Peniak, P. S. 1989. *Otchet o raskopkakh Kievo-okolnogo otriada Kievskoi postoianno deistvuiushchij ekspeditsii v 1989 g.* Nauchnyi arkhiv IA NANU, 1989/28 a.
- Movchan, I. I., Kozlovskiy, A. O., Iievlev, M. M. 2005. *Zvit pro arkheolohichni doslidzhennia, zdiisneni Starokyivskoiu ekspeditsiieiu IA NANU u m. Kyievi po vul. Artema, 12 v 2003-2005 rr.* Naukovyi arkhiv IA NANU, 2003-2005/222.
- Ryabczeva, S. S. 2005. *Drevnerusskii yuvelirnyi ubor*. SPb: Izdatelstvo Sankt-Peterburgskogo instituta istorii RAN «Nestor-Istoriia».
- Tolochko, P. P. 1967. *Otchet o raskopkakh novogo pamiatnika arkhitektury Drevnego Kieva*. Nauchnyi arkhiv IA NANU, 1967/1.
- Tolochko, P. P. 1972. *Istorychna topohrafiia starodavnoho Kyieva*. Kyiv: Naukova Dumka.
- Tolochko, P. P. 1985 O sotsialno-topograficheskoi strukture drevnego Kieva i drugih drevnerusskikh gorodov. *Arkheologicheskie issledovaniia Kieva 1978-1983 gg.* Kiev: Naukova Dumka, pp. 5-18.